

УДК 316.1

*О. Г. Стегній, д-р соціол. наук**Інститут соціології НАН України*

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ У ВИВЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються парадигмальні зрушення, які мають місце в соціологічній науці в умовах глобалізації суспільного життя. Зокрема звертається увага на особливості глобальної соціології, парадигмальні зрушення щодо розуміння теперішнього та майбутнього розвитку соціуму, його сутності. Зазначається, що перехід від світу національних держав до космополітичного світового порядку призводить до зміни пріоритетів: перехід від пріоритету традиційного міжнародного права до пріоритету прав людини.

Ключові слова: парадигма, глобальна соціологія, світовий порядок, зміна пріоритетів.

Поняття парадигми має доволі численні тлумачення, але в цій статті розглядається насамперед як сукупність фундаментальних підвалин наукового знання, як вихідна концептуальна схема соціологічного аналізу. Соціологія є поліпарадигмальною наукою з огляду на існування в теоретичній соціології низки фундаментальних теорій. Розгляд усього різноманіття існуючих парадигм сучасної соціології дозволяє «побачити необхідність переходу від макросоціологічного до макросоціологічного (і навпаки) рівня вивчення суспільного життя, поєднати аналіз людської поведінки і діяльності соціальних структур різного рівня складності»¹.

У сучасній соціології дослідники по-різному трактують і виокремлюють парадигми цієї науки. У даному випадку автор підтримує виокремлення таких трьох парадигм і відповідно методологічних стратегій: соціологічний реалізм (об'єкт дослідження – суспільство, соціальні системи, соціальні структури і інститути); соціологічний номіналізм (об'єкт дослідження – індивід, особистість, соціальні групи і спільноти); соціологічний конструктивізм (об'єкт дослідження – суспільна свідомість і поведінка в умовах конкретного соціального середовища). У відповідності з цими парадигмами структура, рівні і понятійний апарат кожної соціологічної стратегії залежить від того, що вважається об'єктом і предметом соціології як науки. У залежності від того, який аспект соціальної реальності вибраний предметом аналізу, базовим початковим поняттям виступають суспільство або людина як особистість, або їх поєднання, органічна цілісність.

¹ *Зборовский Г.Е.* Метопарадигмальная модель теоретической социологии / Г. Е. Зборовский // Социол. исслед. – 2008. – № 4. – С. 6.

У соціологізмі Е. Дюркгейма соціальна реальність включена в універсальний природний порядок, вона така ж стійка, ґрунтована і реальна, як інші види реальності, й тому подібно до останніх розвивається відповідно до певних законів. У його концепції соціальної реальності суспільство являє собою реальність особливого роду, яка не зводиться до інших видів реальності. При цьому стверджується примат соціальної реальності щодо індивідуальної та її виняткове значення в детермінації людської поведінки.

З точки зору Ю. Качанова, соціальна реальність є своєрідним посередником між соціальним світом і соціальною дійсністю, оскільки перед тим як стати «предметом соціологічного дослідження у власному сенсі, соціальна дійсність має бути зрозуміла соціологічно. Таке соціологічне розуміння і фіксує «соціальна реальність». Вона включає в себе інтерпретації (епістемологічно) релевантних атрибутів соціальної дійсності, тобто таких атрибутів, які вважаються істотними для соціологічного підходу. В соціології дійсність стає соціальним світом у відповідності зі структурою соціальної реальності, яка задає загальний схематизм, тобто пізнавальний контекст, бачення дійсності і місця соціології в ній»².

Теоретичне дослідження і уявлення сучасної соціології пов'язані з глобалізмом. Глобальна соціологія відрізняється від універсалістської тим, що виходить у своїх постулатах з глобальної варіативності, глобальної взаємопов'язаності та комунікації. Глобальна соціологія означає розгляд світу як сукупності структурованих соціальних і культурних систем, а не як території, на якій живе залучене в еволюцію та модернізацію людство. Сучасна історія являє собою численність різних супутніх модернів. Глобальна соціологія означає фундаментальний поворот дослідження і уявлення від нації та «північно-атлантичного простору» як основної системи координат до глобального соціального простору, безвідносно до національних кордонів.

За умов загострення глобальних проблем людства, соціальний суб'єкт опинився в ситуації невизначеності щодо перспектив подальшого розвитку: або дезорганізація та дегуманізація людського суспільства, або, навпаки, його самоорганізація на підґрунті пошуку раціональних варіантів управління глобальними ризиками.

Домінуючою тенденцією за цих умов є парадигмальні зрушення щодо розуміння теперішнього та майбутнього розвитку соціуму, його сутності. Актуальними в науці стають такі синергетичні категорії, як стохастичність, нерівновагомність, нелінійність, що приводить сучасну науку в цілому і соціальні науки зокрема до перегляду проблем розвитку сучасного суспільства, до пошуку нових методологічних орієнтирів у вивченні соціальної реальності.

Характерною рисою сучасного глобального суспільства є перехідний тип суспільних відносин, оскільки перехід глобальної спільноти на новий рівень передбачає високий рівень розвиненості, стабільності і збереження певних

² Качанов Ю.Л. Пространство – время, социальный мир и социальная реальность [Електронний ресурс] / Ю.Л. Качанов. – Режим доступу : //http:// www.isras. ru/files/31036-Sages.Katchanov.02.pdf

можливостей прогресу, зумовлених діючою системою і необхідних для забезпечення переходу. Проте перехід означає також виникнення принципово нових структур з новими функціями, з появою нових тенденцій і закономірностей, які руйнують функціонування актуальної системи і умови її відтворення, забезпечують становлення нової системи як провідної в соціальній еволюції поміж інших форм і структур організації соціального руху. Саме в цьому контексті нерідко розглядають співіснування державно-центристського і недержавного типів соціальної організації.

Для характеристики процесів, з яких складається глобалізація, слушним, з точки зору окремих дослідників, видається зайняти таку позицію: з одного боку, розглядати соціальне в принциповому плані за моделлю напруженості між порядком і безладом; з іншого боку, розглядати зміну як зрозумілу (навіть попри відсутність закону змін); і нарешті, приділяти найбільше уваги розглядові наслідків рішень, які відчутно впливають на структурування суспільства. Така позиція має ту перевагу, що вирізняє кілька рівнів відповідальності в продукуванні суспільства і не вважає, що деякі види розвитку не можна обійти.

З точки зору теорії структурації Е. Гідденса динамізму сучасній епосі надають три головні аспекти: розподіл часу і простору або дистанціювання, визволення та рефлексивність³.

У досучасних суспільствах час завжди був поєднаний з простором, а вимір часу не був точним. З наступом модернізації час було стандартизовано, а тісний зв'язок між часом і простором був порушений. З початком сучасної епохи простір почав відокремлюватися від місця. Усе більш вірогідними стають відносини з тими, хто фізично відсутній і перебуває на далекій відстані. Просторово-часове дистанціювання уможливило розвиток раціоналізованої організації національної держави із здатністю поєднувати локальні і глобальні сфери та стає важливою передумовою визволення, під яким Гідденс розуміє «відрив» соціальних відносин від локальних контекстів взаємодії і їх реструктурування на необмежених проміжках часу-простору. В теорії структурації Гідденса рефлексивність посідає центральне місце, оскільки в сучасних суспільствах рефлексія експертів щодо соціального світу зазвичай змінює сам цей світ.

Велику увагу у своїх працях Е. Гідденс приділяє категоріям ризик і довіри. Він вважає, що природа сучасних інститутів глибоко пов'язана з механізмами довіри до абстрактних систем, особливо до експертних систем. Категорія ризику є зворотною стороною довіри. В умовах радикалізованого модерну експертне знання забезпечує розрахунок користі і ризику, а також створює самі обставини як результат постійного рефлексивного здійснення самого такого знання. Довіра до систем набуває форми безособистісних обставин, котрі у звичайної людини підтримуються знанням, в якому сама така людина не розуміється.

³ *Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. — Stanford : Stanford University Press, 1990. — P. 19–38.*

Німецький соціолог У. Бек підкреслює вплив ризиків на міждержавні та транснаціональні відносини і виводить закон подвійних супутніх ефектів. Людська цивілізація самознищується і породжує супутні ефекти першого ступеня, які у свою чергу виробляють як супутні ефекти другого ступеня транскордонні суспільства та спричиняють знецінення товарів, руйнацію звичаїв, нові конфлікти, глобальні проблеми і потребу в узгоджених діях. Супутні ефекти прискорюють космополітизацію через зростання взаємозалежності людських спільнот окремих національних держав.

Ризики супротив нашого бажання породжують необхідність діяти поза національними і системними кордонами. Тому, на думку Бека, сприймання глобального ризику являє собою «амбівалентне джерело спільності цілей і мереж взаємодії»⁴. Транскордонна відповідальність за загальний ризик є єднанням людей не на підставі спільних цінностей, а виникає перед загрозою небезпеки. Тут має місце відмінність від інтеграції на базі національних і універсальних цінностей. В цьому сенсі Бек вважає ризики негативним засобом комунікації, оскільки практично всі хочуть, щоб їх не було.

Мислення У. Бека, Е. Гіденса в термінах ризику є рефлексивним типом соціологічного мислення, що формується під впливом виникнення ризикогенного соціуму, фрагментації, дисперсії, розривів соціальної реальності, в якій ефективно можуть діяти власне рефлексивні актори. Рефлексивний тип соціологічного мислення ґрунтується на постулатах щодо надзвичайного динамізму сучасного світу, глобальності простору, руйнації культурно-територіальної відокремленості, природності зміни самоідентифікацій. Методологія рефлексивної метапарадигми спирається на системну інтеграцію макро- і мікрорівневого аналізу, який дозволяє інтерпретувати як інституціональну рефлексію, так і внутрішню саморефлексію соціальних акторів. На думку С. Кравченко, рефлексивна метапарадигма модерну представляє нове, четверте покоління соціологічних теорій і є, поряд з постмодерністським типом, домінуючою в сучасній соціологічній науці⁵.

Серед французьких соціологів існує точка зору, згідно з якою предметом глобалізації виступає рух, динаміка еволюції, яка стосується всіх вимірів суспільної діяльності і полягає в перевищенні відомих форм відкритості чи інтернаціоналізації. Цей рух можна аналізувати на двох рівнях: 1) рівень одразу глобальної реальності, реальності детериторіалізованої, такої, що нависає згори. Тут можна передчувати загрозу тоталітаризму або кінець консервативних партикуляризмів; 2) рівень еволюції, властивий усім країнам, які вважаються конвергентними⁶.

Процеси глобалізації відбуваються відносно незалежно від строго соцієтальних та інших соціокультурних процесів, які традиційно вивчаються соціологами. У теорії глобалізації особлива увага приділяється глобальним і автономним процесам. У

⁴ Бек У. Космополитическое мировоззрение / У. Бек. – М., 2008. – С. 51.

⁵ Кравченко С.А. Динамика социологического мышления и воображения / С.А. Кравченко // Социол. исслед. – 2009. – № 8. – С. 14–24.

⁶ Мартен Д. Соціологія глобалізації / Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер, Ф. П'єр. – К. : Видавн. дім „КМ Академія”, 2005. – С. 26.

цьому зв'язку американський соціолог індійського походження Арджун Аппадурай виокремлює низку «третіх культур», які, як мінімум, почасти носять автономний характер та виходять за рамки національних кордонів й існують у глобальному масштабі. Мова іде про фінансове, етнічне та технологічне переміщення⁷. Всі перераховані «треті культури» виходять за межі окремих національних держав, і тому теорія глобалізації протистоїть будь-якій теорії, яка зосереджується на конкретній країні.

Якщо розуміти глобалізацію як інтеграцію у світовому масштабі, тоді наскільки новою виглядає її новизна, особливо щодо сфери культури? Більшість дослідників погоджуються, що цей термін свідчить, скоріше, про розмах та інтенсивність цього явища в наш час, ніж про його принципово іншу природу порівняно з попередніми процесами в історії людства. Зокрема, чимало дослідників відносять стискання географічного простору і водночас розширення світу до епохи «ранньої сучасності», більш відомої як епоха Відродження. Яким же вбачається майбутнє культури в умовах глобалізації?

Поміж різноманітних тлумачень поняття «культура» оберемо широке розуміння цього слова К. Ванн Вудвордом, який визначає її як «загальну суму моделей поведінки, форм мистецтва, цінностей, переконань, інституцій та інших продуктів праці і думки, притаманних даному народу і які соціально передаються»⁸.

Яким же чином глобалізація впливає на сферу культури? Незважаючи на численність різних поглядів на це питання можна, виокремити два основних моменти. Перший, культура виходить на перший план у сучасних прогностичних моделях майбутнього людства, оскільки в подоланні неминучих ризиків і небезпек глобалізації вона поступово займає місце ідеології⁹. Другий, у культурній сфері під впливом глобалізації відбуваються спроби винайти оптимальні конфігурації локального і глобального як мейнстрім дискурсу навколо глобалізації.

Прикладом важливості сфери культури для подальшого розвитку людства доби глобалізації є книга Семюеля Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій» (1996), в якій визнається другорядність політики та економіки в сучасному світі. Він доходить висновку, що великі розподіли між людьми і основні конфлікти пройдуть по лінії культури і тому вкрай необхідно покращити взаєморозуміння між культурами, шукати спільне в різних моделях цивілізаційного розвитку.

Пітер Бергер пропонує модель культурної глобалізації, яка складається з чотирьох паралельних та взаємопов'язаних процесів¹⁰.

⁷ Appadurai A. Disjunction and Difference in the Global Cultural Economy / A. Appadurai // Featherstone M. (ed.) Global Culture, Nationalism, Globalization and Modernity. – London : Sage, 1990. – P. 295–310.

⁸ Vann Woodward C. Meanings for Multiculturalism // Multiculturalism and American Democracy / Arthur M. Melzer, Jerry Weinberger and M. Richard Zinman (Eds). – Lawrence, 1998. – P. 55.

⁹ Що знайшло своє цілком адекватне відображення в теорії суспільства суцільного ризику Ульріха Бека.

¹⁰ Berger Peter L. Four Faces of Globalization / Berger Peter // Globalization and the Challenges of a New Century / Patrick O'Meara, Howard D. Mehlinger, and Matthew Krain (Eds). – Bloomington and Indianapolis, 2000. – P. 419.

«Культура Давосу» (за однойменною назвою швейцарського міста) характерна для світової ділової еліти і включає в себе відповідну манеру поведінки, стиль одягу і смаки. Сфера використання цієї культури не обмежується лише міжнародними аеропортами і залами засідань, поступово поширюючись, зокрема, серед молодих представників середнього класу переважно великих міст України. Тут можна пригадати образи ввічливих і компетентних (хоча і не завжди) молодих людей у стандартних костюмах із посмішкою, які зустрічаються в банківських установах, великих фірмах, салонах з продажу коштовних речей.

Другий прояв транскультуралізації П. Бергер називає «міжнародним клубом професури», що заторкує також міжнародні наукові контакти найбільш активної частини української соціологічної спільноти. За допомогою різноманітних фондів підтримки наукових досліджень, неурядових організацій та мережі дослідників і університетських викладачів формується своєрідна спільнота інтелектуалів зі своїм особливим тезаурусом в міжособистій комунікації¹¹.

Третій, найпоширеніший, прояв культурної глобалізації відображає масова культура, яка від американського політолога Бенджаміна Барбера отримала назву «МакСвіт»¹². Мова йде про стандартизацію смаків, зростання впливу віртуального простору комунікацій над міжособистим, крайнім проявом якого є синдром комп'ютерної залежності. Масова культура найбільш поширена саме серед молодого покоління, що нерідко посилює міжгенераційний конфлікт зі старшим поколінням.

Проявом четвертого варіанта глобалізації культури, з точки зору П. Бергера, є активне поширення євангелічного протестантизму з елементами протестантської етики М.Вебера в нових регіонах світу, що призводить до посилення насамперед північноамериканських цінностей.

Очевидно, що названі канали культурної глобалізації мають спільне західне походження і виявляються одночасно, але з різною силою. Для запобігання втраті культурної ідентичності доцільно досліджувати не тільки відмінності між транснаціональними та національними типами культур, але також взаємодію між основними каналами культурної глобалізації. Також варто враховувати вплив субкультурних процесів на єдину національну культуру всередині національних держав, викликаній культурними практиками соціальних груп з різною расово-етнічною або національною приналежністю, гендерною самоідентифікацією та сексуальною орієнтацією.

Розуміння феномену глобалізації передбачає врахування важливості міждержавної комунікації на рівні прийняття найбільш важливих рішень; використання наднаціонального контексту як ресурсу; наслідків багатьох видів опору глобалізаційним змінам. Коли держави об'єднуються в інституціоналізований

¹¹ Цей прояв культурної глобалізації поєднується із зростанням вагомості експертних оцінок та власне експертного співтовариства, яке, по суті, і формується зі спільноти інтелектуалів.

¹² Цей тип глобальної масової культури також називають «макдоналдизацією», «вестернізацією» або «американізацією».

спосіб, то роблять вони це для того, щоб утворити політичні картелі, бо ця форма взаємодопомоги забезпечує їм колективно певний суверенітет перед лицем нового світового безладу і дає змогу розподіляти поміж собою вигоди від такої солідарності. Держави-нації прагнуть зберегтися, а не розчинитися шляхом утворення так званих регіональних об'єднань.

Раймонд Арон розглядає держави як колективні актори, в межах яких процес прийняття рішень залишається складним. Але він визнає, що міждержавна система не те саме, що міжнародне суспільство. Вона являє собою окремий аспект цього суспільства. Міжнародне суспільство утворюють ще й інші чинники: капіталістичний світовий ринок, а також вірування та ідеології. Проте саме міждержавна система структурує міжнародне суспільство попри його самотні риси: страх, який наводить на політичних керівників можливість великої війни, підсилення маргінальних способів боротьби між державами і водночас розширення контактів між суспільствами та поява транснаціональної економіки.

Аналізувати глобалізацію як предмет соціології значить оперувати категоріями цієї дисципліни в трьох окремих і взаємодоповнюючих напрямках.

1) або спостерігач прагне відобразити суспільну реальність планетарного масштабу (предмет-світ). У такому разі весь загал суспільств розглядається як одне ціле, і наднаціональні утворення перебувають в центрі аналізу як основні актори;

2) або спостерігач цікавиться трансформаціями, що стосуються різних суспільних вимірів (культура, економіка, політика тощо) різних суспільств, порівнюючи ці трансформації для визначення їхнього ступеня конвергенції взаємозалежності. І це відсилає нас до аналізу соціальних змін;

3) спостерігач цікавиться головно тим, як на сферу соціології впливають макросуспільні трансформації.

Соціологи спостерігають соціальну реальність і намагаються дослідити соціальні процеси насамперед в національному контексті. За такого підходу глобалізація – це процеси, «індиферентні» до національно-державних кордонів; «компресія часу і простору»; зростання взаємопов'язаності і взаємозалежності держав.

Німецький соціолог Ульріх Бек зіставляє «космополітичну перспективу» і перспективу, пов'язану з національною державою. Таке зіставлення повинно бути здійснене у зв'язку з відмінністю «першої епохи модерну» і «другої епохи модерну». Сама ця відмінність покликана вказати на те, що на даний час міняються або формуються по-новому базові компоненти людської спільноти¹³.

У першу епоху модерну незахідні суспільства сприймалися на Заході як «традиційні», «позамодерні», тоді як у другу епоху модерну вже всі суспільства розташовуються в єдиному глобалізованому просторі, стикаються зі схожими викликами, усе більш очевидним стає спільність між різними суспільствами.

¹³ Beck U. The cosmopolitan perspective sociology of the second age of modernity / U. Beck // British Journal of Sociology. – Vol. 51. – Issue 1. – January/March. – 2000. – P. 79–105.

За таких обставин передбачається поміж іншого необхідність для Заходу більш критично ставитися до власних ідей та дій.

Той факт, що глобалізація несе в собі одночасно переваги і загрози, сьогодні визнається багатьма. Проте у сфері економіки і політики ці загрози та ризики очевидні і достатньо вивчені, чого не можна сказати про вплив глобалізаційних викликів на соціокультурну сферу. Справді, яким чином виклики глобалізації пов'язані з культурно-цивілізаційною особливістю конкретного суспільства та які власне соціальні сфери є пріоритетними об'єктами цих викликів?

Перехід від світу національних держав до космополітичного світового порядку означає зміну пріоритетів: перехід від пріоритету традиційного міжнародного права до пріоритету прав людини. У другу епоху модерну стверджується принцип, у відповідності з яким права людини передують міжнародному праву.

Носями прав людини виступають індивіди, а не колективні суб'єкти, такі як «нація» або «держава». А якщо права людини вже не належать виключно до внутрішніх справ тієї чи іншої держави, то відбувається «парадигмальне зрушення» від національно-державних спільнот до спільноти космополітичної, де міжнародне право, минаючи керівництво держав, звертається безпосередньо до індивідів, стверджуючи тим самим юридично обов'язкову світову спільноту індивідів.

Така ситуація пов'язана з численними проблемами. В умовах другої епохи модерну зазнає змін етнічна ідентичність. Космополітизація означає, що етнічні ідентичності в межах тієї чи іншої нації стають множинними і таким же множинним чином співвідносяться з відповідними національними державами. При цьому етнічна самоідентифікація і ставлення до інших етнічних ідентичностей та держави постійно переформулюються, що відображає «специфічне» становище індивідів у глобальному суспільстві.

У передових сучасних державах культурна різноманітність має парадоксальну тенденцію до постійного скорочення, тоді як етнічні відмінності, засновані на підтриманні й поглибленні процесу диференціації стосовно інших етнічних груп, стверджуються з новою силою. Глобалізація і захисна ідентичність не завжди протистоять одна одній, а часто проявляються як логіка спільної присутності, як рефлексивні процеси, що живлять один одного.

Культура, що ґрунтується на пошукові ідентичності через досвід колективного пережитого, розгортається в різноманітності форм системи уявлень людини і нашоухується на економіку. Проте економіка теж є одним із вимірів нашої культури.

Виникає питання не тільки про солідарності різноманітних етнічних, приналежних до одного національного суспільства, індивідів, але і про «солідарність з чужими». Актуальність цього питання пов'язана насамперед з процесами мобільності і міграції. Процес мобільності не викликає особливих напружень, оскільки зазвичай протікає в межах національного суспільства. У той же час процес міграції носить іноді доволі напружений характер, тому що здійснюється між національними дер-

жавами. Як приклад можна пригадати кримінальну міграцію з пострадянського простору в розвинені країни Заходу.

Міграція у свою чергу найщільнішим чином пов'язана з «постнаціональним розподілом праці і багатства». Зростаючий розрив між багатими і бідними країнами, різні можливості отримання робочих місць спонукає багатьох людей пересуватися в пошуках більш високого рівня соціального благополуччя. Відтак космополітизація глобалізованого суспільства об'єктивно вимагає пошуку способів вирішення, пов'язаних з нею соціальних конфліктів.

У другу епоху модерну слід заново визначити відносини між державою, бізнесом та громадянським суспільством як «суспільством громадян». Це завдання вимагає певного переструктурування національних інститутів з метою їх адаптації до нових умов.

Американський професор Крішан Кумар вважає, що глобальне громадянське суспільство являє собою поширення на міжнародний рівень інститутів і практик національного громадянського суспільства. Концепція такого суспільства включає в себе дескриптивні і нормативні складові, політичну і моральну аргументацію, історичні і риторичні аспекти. Така мобілізація має певні наслідки, що зближують її з теоріями глобалізації¹⁴.

Якщо продовжити розгляд впливу глобалізаційних викликів на соціокультурну сферу національних держав, то тут слід виокремити культурно-цивілізаційні «розломи», які можуть стати ареною боротьби, або навпаки, простором співробітництва і взаємозбагачення. Кінцевий результат буде залежати не тільки від лідерів глобалізації, але і ступеня готовності конкретної культури до відстоювання самобутності в сучасному світі. Іншими словами, до культурного релятивізму повинні бути прихильні або всі культури, або ніяка – в останньому випадку всі повинні бути готовими до встановлення етноцентризму. Інші варіанти будуть означати дисбаланс в культурній глобалізації¹⁵.

Зіткненням соціокультурних інститутів національних соціумів з викликами глобалізації має передувати розгляд того, що власне являє собою соціум, певне суспільство в культурно-цивілізаційній перспективі, в дихотомії традиції і сучасності. Така дихотомія розуміється класично як опозиція Фердинанда Тьоніса *Gemeinschaft* (традиційність, община) та *Gesellschaft* (сучасне суспільство).

Яка ж теоретична парадигма найбільш адекватна глобалізації? З одного боку, відповідь на це запитання обумовлена конкретною сферою (виміром) глобалізації, пріоритетною для дослідника. Численні концепції глобалізації в соціальних науках є доволі релевантними, якщо розглядати глобалізацію як багатомірний процес, що здійснюється одночасно в багатьох сферах суспільства. Глобалізація може

¹⁴ Kumar K. Global civil society / K. Kumar // European Journal of Sociology. – 2007. – Vol. 48. – № 3. – P. 413–434.

¹⁵ Окремим прикладом може слугувати позиція Чехії щодо Лісабонської угоди, згідно з якою з 1 грудня 2009 р. оформлюється наднаціональне державне об'єднання країн Європейського Союзу з ущемленням прав нових членів під час голосування.

розумітися як синтез кількох дисциплінарних підходів, а дослідження певного виміру глобалізації вимагає специфічної концептуалізації.

У процесі моністичного¹⁶ переходу від традиційного суспільства до сучасного плюралістичного суспільства радикально змінюється характер відносин між інститутами і індивідами. Принципово новими стають умови як «виробництва» так і «розподілу» продуктів матеріальної та інтелектуальної діяльності. Вони практично відповідають відкритому ринку, що відбивається на моральному стані суспільства, його культурі. Це положення Т. Лукмана руйнує відчуття простоти переходу до сучасного плюралістичного суспільства, який помилково зводиться до простої заміни інституціональних структур.

Натомість мораль і культура стають плюралістичними і відкритими, в них виникають конкуруючі смисли, які вільно поширюються і забезпечують базові демократичні права громадян. Відтак перехід України від соціалістичної закритості до демократичної відкритості передбачає не лише створення нових суспільних інститутів, але й утвердження у свідомості наших громадян плюралізму «життєвих світів», як результат вільного демократичного протистояння і партнерства найрізноманітніших соціокультурних реалій. Крім того, нелінійна динаміка неминуче призводить до того, що свідомість багатьох громадян України опиняється в різних темпоральних світах. Для соціальної реальності в Україні більш адекватним є поняття спонтанної трансформації суспільного устрою, генеральний напрям і кінцеві результати якої ще не визначені.

Під час розбудови незалежної пострадянської української держави виникли нові економічні і політичні інститути, а культурний плюралізм призвів до виробництва і поширення конкуруючих нових смислових систем, до зміни ціннісних орієнтацій та самоідентифікацій. Багато з українців відмовилися від минулих ідеалів і цінностей і намагаються пристосуватися до нового способу життя. Поруч із цим, результати перетворень, перегляду життєвих орієнтацій далеко не завжди адекватно усвідомлюються самим соціальним агентом, тому в дослідженні нових тенденцій конструювання громадянами України своїх «життєвих світів» доцільно використовувати герменевтичний інструментарій, який дозволяє осмислити інваріативні структури свідомості.

Сам Лукман визначає сутність методу герменевтики в соціології таким чином: «Він полягає в тому, що системне тлумачення значень окремих частин відбувається в їх взаємозв'язку із значенням цілого, а ціле в свою чергу розглядається крізь окреме шляхом посилення на характеристики текстових жанрів і епох»¹⁷.

Останнє особливо важливе, оскільки немала частина населення України в культурно-часовому сенсі живе в різних культурних просторах і темпоральних

¹⁶ У сенсі усталеності, яка спирається на звичаї і вірування буденних увялень про світ, на відповідні моральні цінності.

¹⁷ Лукман Т. Герменевтика как социологическая парадигма? / Т. Лукман // Социальные процессы на рубеже веков: феноменологическая перспектива. – М. : МГИМО, 2000. – С.15.

світах, має справу із взаємодією текстових жанрів, які належать до різних просторово-часових координат.

На характер інтерналізації, яка забезпечує конструювання суб'єктивної реальності, вважають Бергер і Лукман, впливають дві змінні: щільність реальності, що виробляється і підтримується акторами, та інтенсивність спілкування¹⁸. Обидві змінні істотно змінюють функціональність під час переходу від традиційного до сучасного суспільства з його нелінійним розвитком. Наразі мова йде про реальність відкритого і нерівноважного типу, що передбачає збільшення її динамічної складності.

Для перспективи конструювання демократичної реальності особливе значення має, яку саме політичну реальність населення України здатне відтворити і підтримувати у своїх «життєвих світах» з урахуванням їх історично сформованих комунікаційних кодів.

Неможливо ефективно здійснювати реформу політичних інститутів, не здійснюючи регулювання комунікацій на рівні взаємного узгодження перспектив. У цьому сенсі заслуговує на увагу твердження Т. Лукмана: «Ступінь «свободи» взаємодії в ситуаційно узгодженому пристосуванні перспектив коливається історично від одного суспільства до іншого і всередині суспільства в будь-яку конкретну епоху від одного соціального домену до іншого. Інтерсуб'єктивне пристосування перспектив, попереднє планування комунікаційних жанрів сходяться на перехресті «свободи» і «обмежень» у комунікаційній взаємодії»¹⁹.

Існуючі «свободи» і «обмеження» в комунікативній взаємодії населення України містить в собі двополюсний потенціал: як схильність до змін, так і до консервації зразків поведінки радянської епохи. Нетерпимість у «життєвих світах» має тенденцію до зростання, якщо звертаються комунікації, скорочуються перехресні соціальні кола, і навпаки, толерантність досить вірогідна там, де індивіди з різними культурами поставлені перед необхідністю конструктивних комунікацій.

Які перспективи українського суспільства з урахуванням суперечливості існуючих в країні «життєвих світів» та нелінійності соціального розвитку за умов глобалізації? Відразу ж зауважимо, що якісна диференціація «життєвих світів» є неодмінним атрибутом сучасного відкритого суспільства і зовсім не обов'язково сучасний плюралізм має призводити до загальної дезорієнтації.

Збереження симбіозу різних «життєвих світів» підштовхує нашу країну до формування принципово нового механізму соціального контролю, який передбачає єдність самоорганізації як спонтанного утворення нових систем знання і управління як свідомого упорядкування діяльності соціальних акторів, спрямованої на досягнення суспільно значимих цілей.

¹⁸ Бергер П., Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Г. Лукман. – М. : Медум, 1995. – С. 250.

¹⁹ Лукман Т. Планирование общения и интерсубъективное приспособление перспектив коммуникативных жанров / Т. Лукман // Социальные процессы на рубеже веков: феноменологическая перспектива. – М. : МГИМО, 2000. – С. 30.

Перспективи входження України до спільноти сучасних відкритих плюралістичних країн слід шукати в одночасному здійсненні легітимації і моралізації. Якщо легітимація, як «символічний універсум», забезпечує співіснування різних «життєвих світів», то мораль зберігається по різних професійних сферах. Як зауважує Т. Лукман, «результатом цих процесів є створення умов, в яких люди повинні керувати перебігом свого повсякденного життя без загальної моралі, яку б вони всі поділяли»²⁰.

За умов відсутності загальної моралі зберігаються однак наявні в суспільстві неписані правила поведінки, усталені правові норми і легітимність самих правил «символічного універсуму».

Доля країни багато в чому залежить від того, наскільки ми зможемо урегулювати проблеми упорядкування конкуруючих систем знання. Т. Лукман зауважує, що сучасне плюралістичне суспільство не виключає ані дезорієнтації, ані суб'єктивних криз смислу. У такому суспільстві діють численні соціальні групи, які конкурують між собою керуючись своїми інтересами. Відтак для українського суспільства можливі три сценарії розвитку подій: продовження руху в напрямі плюралізму, розвиток громадянських і політичних свобод; інверсія до традиційного суспільства, авторитарна система управління; руйнація єдиного «символічного універсуму» і розпад суспільства на окремі атомізовані анклави.

Можливість реалізації негативних сценаріїв соціального розвитку українського суспільства доби глобалізації вкрай актуалізує проблему розробки особливого типу управління самоорганізованими «життєвими світами», маючи на меті надати пересічним громадянам «життєво важливі орієнтації навіть тоді, коли суспільство в цілому більше не підтримує «арочний» порядок смислів і цінностей»²¹.

Нелінійні реалії просування до плюралістичного суспільства неминуче передбачають зміни і переосмислення особистих ідентифікацій, які все більше стають незавершеними і відкритими, а нерідко взагалі замінюються іншими. Уже не існує колишньої історичної спільноти людей під назвою «радянський народ». Сучасні «життєві світи» населення України передбачають залученість до найрізноманітніших спільнот, а тому виникає також плюралізм самоідентифікацій.

Отримано 03.08.10

А. Г. Стегний, д-р соціол. наук

ПАРАДИГМАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ИЗУЧЕНИИ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ ПЕРИОДА ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются парадигмальные изменения, имеющие место в социологической науке в условиях глобализации общественной жизни. В частности обращается внимание на особенности глобальной социологии, парадигмальные сдвиги относительно понимания теперешнего и будущего развития социума,

²⁰ Лукман Т. Некоторые проблемы современных плюралистических обществ / Т. Лукман // Социальные процессы на рубеже веков: феноменологическая перспектива. – М. : МГИМО, 2000. – С. 8.

²¹ Там само. – С. 9.

его сущности. Отмечается, что переход от мира национальных государств к космополитическому мировому порядку ведет к изменению приоритетов: переходу от приоритета традиционного международного права к приоритету прав человека.

Ключевые слова: парадигма, глобальная социология, мировой порядок, изменение приоритетов.

O.G. Stegnii, Doctor of Sociol. Sci.

PARADIGMATIC SHIFT STUDYING IN THE GLOBALIZATION OF THE SOCIAL REALITY

In the article paradigmatic changes that take place in sociological science in a globalizing society. Particular attention is drawn to features of global sociology paradigmatic shift to understanding the present and future development of society, its essence. It is noted that the transition from the world of nation states to a cosmopolitan world order leads to a change of priorities: the shift from the priority of traditional international law to the priority of human rights.

Keywords: paradigm, global sociology, world order, change of priorities.